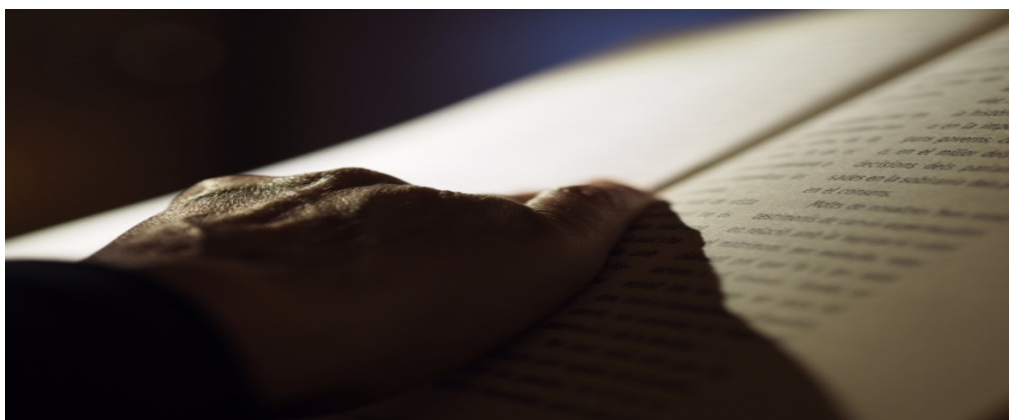

Hannah Arendt i la comprensió del present

Alumna: Sílvia Querol i Badenas

'La forma suprema del coneixement és la intuïció, *Anschauung*, però la forma suprema del pensament és la paraula.'

Hannah Arendt. Gener 1970. Diari Filosòfic¹

Treball final de grau en Humanitats

Universitat Oberta de Catalunya

Girona, juny del 2021

Director: Gonçal Mayos i Solsona

¹ Hannah Arendt. *Diario filosófico 1950-1973* (pàg. 744. Quadern XXVII [36]).

Agraïments

A la Laura Fontcuberta per l'exigència i constància, a l'Anna Forn pel seu recolzament incondicional i per la foto de la portada, a en Gonçal Mayos per la seva orientació i mestratge, a la Marina Esteve per ser-hi sempre i esvair qualsevol dubte informàtic, a la Pilar Sanmartí per la supervisió estilística i ortogràfica, i a la Toni Domingo per les seves crítiques constructives i el seu optimisme. Moltes gràcies.

I. Índex	3
II. Resum i paraules clau	4
III. Hannah Arendt i la comprensió del present	5
1. Introducció	
1.1. Presentació i objectius.....	5
1.2. Marc teòric, estat de la qüestió i metodologia.....	8
2. El valor del passat i de la tradició filosòfica d'occident en Arendt	
2.1. El valor de la història.....	11
2.2. El valor de la tradició filosòfica d'occident.....	12
3. Pensar el present al marge de la tradició occidental en l'obra d'Arendt	
3.1. Pensar des de l'experiència personal.....	14
3.2. Pensar al marge de classificacions i ideologies.....	15
4. Com comprendre i pensar el present des del pensament d'Arendt	
4.1. Pensar com a recerca sense fi ni resposta definitiva.....	16
4.2. Comprendre com a tasca de bastir ponts i treball de traducció.....	18
5. De l'amor mundi arendtià a l'amor líquid descrit per Zygmunt Bauman	
5.1. Pensar des de la incertesa.....	20
5.2. Comprendre des de l'amor i el diàleg.....	24
6. Conclusions	26
IV. Bibliografia	31

II. Resum i paraules clau

El treball vol ser un elogi a la capacitat de pensar de l'home, com la capacitat més específicament humana i, aparentment, menys utilitzada per la nostra espècie. Aquest elogi el vull fer des del guiatge de l'obra d'una gran pensadora i escriptora del segle XX: Hannah Arendt.

Hannah Arendt (1906-1975) és una pensadora que ens ajuda a comprendre què és pensar i ens parla de les vies, dels camins, de com bastir ponts per poder fer-ho. Gran part de la seva obra esdevé una reflexió sobre el fet de pensar i la importància que aquesta capacitat humana obri la porta a la comprensió del món a través del diàleg entre iguals i l'amor a la diversitat.

En el darrer apartat del treball, hi ha un diàleg entre el pensament de Hannah Arendt i el de Zygmunt Bauman (1925-2017). La interconnexió del pensament d'ambdós m'ha permès contextualitzar l'obra de la primera, feta en els darrers anys de la modernitat sòlida¹, i veure com la seva proposta de comprensió del present és vàlida avui i té un clar successor en Bauman que comparteix moltes de les seves idees i les porta amb coherència fins la modernitat líquida².

Paraules clau: pensar, comprendre, tradició occidental, bastir ponts, diàleg, incertesa, amor *mundi*, amor líquid

¹ La **modernitat sòlida**, en aquest treball, es circumscriu en el període de quatre segles compresos entre el segle XVII i el tercer terç del segle XX. En el període circumscriu entre el pensament de René Descartes (1596-1650) i la data de la mort de Hannah Arendt (1906-1975).

² La **modernitat líquida**, en aquest treball, ve marcada pel final de la divisió del món en els blocs capitalista i soviètic [simbolitzada en la caiguda del mur de Berlín (1989)] i amb la implantació progressiva i exponencial de la globalització com a sistema de separació del poder i la política. Podem circumscriure el període des de 1975 a data d'avui.

III. Hannah Arendt i la comprensió del present

1. Introducció

1.1. Presentació i objectius

El treball de final de grau que proposo és una reflexió sobre **la possibilitat de pensar i comprendre el present** a partir de l'obra de Hannah Arendt.

Arendt és una pensadora que s'allunya de qualsevol cotilla ideològica i pensa al marge de la filosofia acadèmica. El seu pensament es caracteritza per formular preguntes i respondre-les, sense pretensió de donar la resposta definitiva, amb una excepcional capacitat expositiva construïda a partir de coneixements de moltes disciplines (filosofia, política, història, literatura). El seu objectiu, reiterat en molts escrits, és clar: **comprendre**.

Hannah Arendt **pensa el present** per generar acció, pensa per poder viure la vida amb la màxima intensitat, per construir l'espai públic i estimar el món. Arendt vol ser i exercir com a individu en l'espai comú (per ella, aquest espai és el món polític) i renega de tot espai ideal d'autoprotecció que generi pensament teòric que no porti utilitat a la societat (per pensar, surt del pla ontològic existencial propi de la filosofia).

El treball de recerca, basat en la lectura de l'obra de Hannah Arendt, vol donar una resposta argumentada a **dues preguntes vinculades al coneixement i al mètode** en les ciències socials i les humanitats: quin és el valor del passat i de la tradició en el pensament occidental avui?, es pot pensar el present al marge de la tradició?; i a partir de la reflexió sobre el pensament d'Arendt, respondre **una tercera pregunta**: com pensar i comprendre el nostre present des del pensament de Hannah Arendt?

L'elecció de l'obra de Hannah Arendt ve motivada perquè és una de les pensadores més importants del segle XX i que més ha influenciat el pensament filosòfic i polític des de la segona meitat del segle passat.

La pensadora alemanya estava formada en la tradició filosòfica europea i en teologia cristiana. Les circumstàncies personals i històriques que va viure en l'Alemanya nazi, que la van portar a l'exili, van fer que des de la seva joventut iniciés un llarg camí de reflexió continuada sobre què és el pensament i la importància que porti a actuar, lluitant perquè el pensament no es quedi en la pura especulació i la metafísica. La seva obra assenyala com el pensament i el diàleg construeixen l'espai que compartim les persones com a comunitat política.

Arendt afirmava que *pensava sense barana*, en el sentit que pensava sense la protecció que donava la seguretat perduda en la tradició del pensament occidental. Segons ella, la ruptura amb els valors de la tradició es va iniciar a l'època moderna en el segle XVII (degut als grans avenços en les ciències naturals), va tenir un vessant polític en les revolucions del segle XVIII i es va transformar en un canvi social general amb la Revolució Industrial del segle XIX. El punt final d'aquest període de canvi, que suposà la pèrdua de la seguretat amb el saber que provenia de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana, fou la Primera Guerra Mundial.

La Gran Guerra i les seves conseqüències esdevenen el símbol de la fi d'una època i la ruptura definitiva amb la tradició, a tots nivells (polítics, espirituals i filosòfics), que, finalment, es manifesta amb tota la seva cruesa en el sorgiment del totalitarisme (nazi i soviètic), que en Arendt esdevé (com assenyala el Professor Manuel Cruz) categoria filosòfica.¹

Hannah Arendt es posiciona davant el totalitarisme no únicament com un fet històric sinó que es planteja tres preguntes bàsiques sobre aquest fet: què ha passat?, per què ha passat?, com ha pogut passar? I procedeix a intentar definir què suposa un govern totalitari, quines són les seves característiques pròpies i en quines circumstàncies històriques i socials ha nascut aquest nou sistema de govern. La seva conclusió és que que el totalitarisme porta a l'aïllament de l'individu i a la incapacitat per actuar amb els altres i, en conseqüència, fa que l'home sigui superflu i manqui de valor individual, cosa que la porta a valorar l'espai comú, l'espai de interrelació entre els homes (l'espai públic) i el diàleg entre iguals com a manera de viure amb significat i tornar a estimar el món.

¹ Hannah Arendt. *La condició humana*. Pàgs. I-XII (Introducció de Manuel Cruz).

En aquest context històric, marcat per la Segona Guerra Mundial i el totalitarisme, on la tradició ja no dona resposta a les preguntes del present, Arendt afirmava que les ideologies de la modernitat sorgides del historicisme del segle XIX, com són el marxisme i l'idealisme, no eren el camí a seguir perquè havien capgirat la tradició filosòfica portant la filosofia occidental al nihilisme i la irrellevància per la vida en comunitat.

Arendt és una pensadora valenta que no accepta ni cotilles ni armadures a l'hora de pensar, no accepta etiquetes ni encasellar-se sota el paraigua d'una ideologia, defensa en tot moment pensar des de la seva individualitat, amb independència econòmica de qualsevol institució o empresa, basant el seu pensament en la seva experiència i en el diàleg amb els altres. En aquest camí de pensament, és conscient de la provisionalitat de les seves recerques i no dubta en esmenar-les i ampliar-les sempre que ho estima adient.

Tanmateix, el nostre present és un món diferent al de la modernitat sòlida des de la que Arendt va pensar la seva obra. El seu present era el del món posterior a la segona guerra mundial: un món dividit en dos blocs, on el risc més important era l'amenaça de guerra atòmica i on l'economia creixia i facilitava la subsistència a la major part de la població mundial fins la Crisi del Petrolí de 1973. El present, avui, es situa en un món posterior a la caiguda del mur de Berlín (1989), un món amb crisis econòmiques successives, amb molts fronts oberts en diferents llocs del planeta amb lluites armades, un món amb un gran problema de sostenibilitat ecològica que posa en perill la supervivència global del planeta i alhora, un món gestionat i controlat des de les empreses tecnològiques globals que genera canvis cada cop més accelerats i radicals.

Aquest canvi que s'ha produït en els darrers cinquanta anys motiva que ens plantegem si les paraules d'Arendt ens segueixen obrint camins en una modernitat cada cop menys sòlida. És en aquest punt de la modernitat en que ens trobem que, seguint a Zygmunt Bauman, definirem com a modernitat líquida¹, on la terra sota els peus ja no es veu, perquè l'aigua -que esborra les fites- no para de pujar de nivell, quan redefinir la situació en que ens trobem

¹ Com assenyala la Dra. Helena Béjar, malgrat que Bauman l'ha popularitzat, el terme 'modernitat líquida' és un concepte que Zygmunt Bauman va adoptar de Jean-François Lyotard (1924-1998). Helena Béjar. *Identidades inciertas: Zygmunt Bauman*. Pàg. 95

torna a ser necessari per seguir pensant el nostre present a la recerca de comprensió i esperança.

1.2. Marc teòric, estat de la qüestió i metodologia

Marc teòric i estat de la qüestió

Hannah Arendt és una pensadora que parteix de l'existencialisme dels seus mestres Martin Heidegger i Karl Jaspers i porta el seu pensament a un espai propi en un punt mig entre la crítica literària, l'epistemologia, la història i la política. Ambdós professors foren decisius en la seva trajectòria intel·lectual i personal i, alhora, eren grans especialistes en filòsofs de referència per entendre l'obra d'Arendt com foren Friedrich Nietzsche (Heidegger) i Immanuel Kant (Jaspers).

Per Arendt, Kant, Nietzsche i Marx són els grans pensadors que han marcat el pas a la contemporaneïtat i han sabut captar, en les seves obres, la pèrdua d'autoritat de la tradició a Occident.

La seva amistat i correspondència amb els escriptors i pensadors Walter Benjamin i Gershom Scholem aportaren una nova manera d'entendre la història a Hannah Arendt. Per això, les tesis que es contenen en el manuscrit *Sobre el concepte d'història* de Benjamin i la correspondència amb Scholem esdevenen documents importants per la recerca que es proposa.

Més recentment, els treballs de la filòsofa Fina Birulés en les obres de Hannah Arendt són un referent i una font important de coneixement sobre el pensament de la pensadora alemanya i, sobretot, una aproximació didàctica i contemporània a Arendt.

Els comentaris i introduccions a obres de Hannah Arendt realitzats per estudiosos dels seus textos com són el filòleg i editor Andreu Jaume, l'escriptora i periodista Marie Luise Knott i de l'editora Ursula Ludz, són molt

aclaridors i permeten situar els textos d'Arendt en el moment històric en què van ser escrits.

També he tingut en compte fragments del recull de la correspondència de Hannah Arendt amb Mary McCarthy realitzat per Carol Brightman. Brightman és una gran coneixedora de l'obra de l'escriptora Mary McCarthy i es va encarregar d'editar la seva correspondència amb Hannah Arendt.

Les biografies de Hannah Arendt fetes per Elisabeth Young-Bruehl i Laure Adler han estat útils per poder entendre els llibres i articles d'Arendt en el moment en què van ser publicats i de les circumstàncies socials i polítiques dels quals són fruit.

Com s'ha assenyalat en anterioritat, el pensament de Hannah Arendt manté un diàleg continuat i important amb el pensament de Karl Marx, Friedrich Nietzsche i Immanuel Kant. Per poder comprendre l'abast i els matisos de les reflexions d'Arendt sobre les seves obres, les biografies filosòfiques d'aquests pensadors fetes per Isaiah Berlin, Rüdiger Safranski i Manfred Kuehn són uns bons llibres de referència i consulta.

Per últim, la descripció que fa Zygmunt Bauman de l'individu del segle XXI i el seu concepte d'*amor líquid*¹ han fet de contrapunt a la visió del individu del segle XX d'Arendt i a la seva defensa del *amor mundi* com una vida amb significat. Les reflexions del pensador polonès permeten lligar el llegat de Hannah Arendt amb les circumstàncies del nostre present.

Metodologia i tècniques d'investigació

La proposta de TFG és la d'un exercici de pensament i comentari de textos que vol aportar una reflexió sobre com conèixer i comprendre en les ciències socials i les humanitats en base a l'obra de Hannah Arendt. La modalitat de

¹ L'amor líquid de Bauman basat en les comunitats d'ocasió (que també descriu com identitats de vestuari o de penjador) en les que el que és important és 'estar connectat', lluny de les afinitats electives de la modernitat sòlida, ara l'amor esdevé un altre bé de consum més. Zygmunt Bauman. *Amor líquido. Acerca de la fragilidad de los vínculos humanos*. Pàgs. 156-157

treball que plantejo és d'anàlisi de textos i assaig interpretatiu que formalment es presentarà com un article amb un màxim de 35 pàgines d'extensió, bibliografia inclosa.

La metodologia qualitativa és la forma d'aproximació utilitzada per respondre les preguntes que sostenen la recerca. Els mètodes emprats són l'històric i l'hermenèutic. El punt de vista és de crítica social i la tècnica utilitzada és l'anàlisi de textos. Per últim, les fonts documentals consultades són escrites: llibres i transcripcions d'entrevistes.

El punt de partida del treball és l'obra de Hannah Arendt i els textos sobre Hannah Arendt d'una de les grans especialistes en els seus treballs, la filòsofa i professora de la Universitat de Barcelona, Fina Birulés. En el treball també es tenen en compte altres pensadors del debat postmodern que han analitzat l'obra d'Arendt com són Seyla Benhabib, Margaret Canovan, Françoise Collin, Claude Lefort, Roberto Esposito i Laura Boella.

A més, el treball té en compte les correspondència de Hannah Arendt amb l'escriptora Mary McCarthy, amb els filòsofs Hans Jonas, Martin Heidegger, Karl Jaspers i amb l'especialista en mística jueva Gershom Scholem.

D'altra banda, per contextualitzar els escrits de Hannah Arendt, la recerca s'ha fet basant-se en les biografies que sobre ella han escrit Elisabeth Young-Bruehl i Laure Adler i amb els comentaris al seu *Diari filosòfic (1950-1973)* fets per les seves editores Ursula Ludz i Ingeborg Nordmann. També han estat útils, en aquest sentit, la transcripció de les quatre entrevistes televisives que li van fer a en els darrers anys de la seva vida.

2. El valor del passat i de la tradició filosòfica d'occident en Arendt

2.1. El valor de la història

Com assenyala Fina Birulés¹, tota l'obra de Hannah Arendt es pot entendre com un intent de no perdre el nostre passat, com una reivindicació de la memòria. És el seu amic, Walter Benjamin², qui li mostrarà el camí amb les seves reflexions poètiques -en forma de tesis sobre filosofia de la història- que es contenen en el llibre publicat amb el nom *Sobre el concepte d'història* (1940): cal oposar-se a la filosofia de la història que defensa el progrés constant i que solament deixa empremta dels fets dels guanyadors.

Quan Arendt parla d'història, parla de la història humana comuna, del camí de l'home, del pas pel món d'homes i dones. En aquesta visió de la història, Arendt, segueix una tradició ben arrelada en el pensament jueu i, com assenyala Laura Boella³, aquesta visió de la història entronca amb la concepció de que cada home està en deute amb un món preexistent, que l'acull al néixer, i alhora, és culpable quan interromp les lleis naturals del món.

Per Arendt la història és biografia, relat i memòria i els seus intèrprets són els poetes, els escriptors i les historiadors⁴. En aquesta línia la missió de l'historiador no pot ser únicament la lloa dels guanyadors, sinó que ha d'incorporar la proposta de Benjamin de '*fer saltar pels aires el continuum històric*'⁵ a l'efecte d'aconseguir un judici personal crític i autònom del passat. Dit d'una altra manera, Arendt, ens recorda moltes vegades que no hi ha coneixement històric neutre, pel mateix motiu que no hi ha punt de vista privilegiat.

1 Fina Birulés. *Hannah Arendt: una herència sin testamento*. Pàg. 183.

2 *Ibid.* Pàg. 184.

3 Laura Boella. *¿Qué significa pensar políticamente? Dins Hannah Arendt. El orgullo de pensar*. Pàgs. 210-211.

4 *Ibid.* Pàg. 210

5 Hannah Arendt. *La condició humana*. Pròleg de Manuel Cruz. Pàg. X

Arendt ens adverteix de quin és el perill de les ciències socials creades per la modernitat: intenten eliminar la responsabilitat individual. Per a les ciències socials, les circumstàncies seran sempre les responsables de les accions humanes i no l'individu. En resum, per a Arendt, aquesta voluntat d'objectivitat de la història que les ciències socials pretenen (però també la sociologia, l'economia, la psicologia, l'antropologia, etc) ens porta a la incomprensió dels fenòmens humans¹.

El valor de la preservació dels fets del passat es justifica per Hannah Arendt, sobretot, perquè permet jutjar-los des del present i en jutjar-los es pot arribar a la significació i la comprensió. La preservació dels fets passats i el seu judici en cap cas justifiquen el que ha passat, però en descobreixen el sentit.²

2.2. El valor de la tradició filosòfica d'occident

Per Hannah Arendt, els pensadors que ens precedeixen no disposen de la garantia del saber o de la veritat, però si que els considera reflex de les escoles de pensament³ que ens han precedit i de les que podem aprendre. Per aprendre d'ells, cal una nova lectura i interpretació del que van dir des del present i és en aquesta 'apropiació' i 'redescobriments' subjectiu on generem un nou pensament que pot ser útil per a la comprensió.

El punt de vista d'Arendt, en paraules de Margaret Canovan, és '*d'un fort realisme i no conté ni una espurna de fatalisme o ingenuïtat*⁴'. Per això, per Hannah Arendt, buscar analogies per aplicar-les al present és un error que no porta enlloc. Així doncs, per ella, la mirada cap a la tradició filosòfica occidental s'ha d'entendre com una possibilitat per poder 'pensar' (pensar entès com una activitat autoreferencial i sense objecte, on es busca significat o història significant) i no 'conèixer' (que ve de la mà de la ciència i té un altre propòsit: la

1 Hannah Arendt. *Sobre la violència*. Pròleg de Fina Birulés. Pàg. 18.

2 Elisabeth Young-Bruehl. *Hannah Arendt. Una biografia*. Pàg. 471

3 Fina Birulés. *Hannah Arendt. El orgullo de pensar*. Pàg.40

4 Hannah Arendt. *Sobre la violència*. Pròleg de Fina Birulés. Pàg. 12.

veritat científica). I pel que fa a 'pensar' Arendt no té cap dubte al respecte: el procés del pensament es manifesta en el llenguatge.

Per Arendt la tradició del pensament occidental va des de Plató a Nietzsche i la tradició del pensament polític de Plató i Aristòtil a Karl Marx.¹ Tanmateix, quan escriu les seves reflexions no ho fa orientada pel pensament dels autors que cita, sinó que el seu objecte de pensament són els temes, els conceptes i les idees² sobre els quals reflexiona des de diferents punts de vista i des d'on busca referències en el passat, independentment de l'època en que van ser pensats, però, sempre cercant i contextualitzant el significat que tenia aquell concepte o paraula en el context històric on es va utilitzar.

En la seva manera d'interrelacionar-se amb el llegat de la tradició occidental, Arendt, segueix el camí de Walter Benjamin³ defensor del *col·leccionisme de cites* i del *muntatge de fragments* per trobar nous significats, on el passat no és quelcom acabat. Arendt entén les cites dels textos dels escriptors, filòsofs i pensadors del passat com a un retrobament amb bons amics i com a testimonis de vida; a aquest diàleg amb els interlocutors del passat i les vies de comprensió que obren, li concedeix més importància que arribar a una veritat que no aporta cap seguretat ni consol. Arendt s'atura en els elements que valora de la tradició que li arriben en forma escrita, que compara amb '*perles i cristal·litzacions d'experiències*', els interpreta i els porta al present.

Hannah Arendt estima el món i la seva pluralitat, per això vol comprendre, vol superar la sensació d'estranyesa i imprevisibilitat davant l'esfera pública, per arrelar de nou entre les coses perceptibles, entre les coses particulars, contingents i temporals, les que es capten amb els cinc sentits i el sentit comú, lluny de tot pensament ideològic de la Natura (Darwin) i de la Història (Hegel).⁴

1 Hannah Arendt. *Diario filosófico 1950-1973*. Pàg. 818

2 *Ibíd.* Pàg. 820

3 *Ibíd.* Pàg.840-841

4 Fina Birulés. *Hannah Arendt: Llibertat política i totalitarisme*. Pàg. 88

3. Pensar el present al marge de la tradició occidental en l'obra d'Arendt

3.1. Pensar des de l'experiència personal

Arendt entén el pensament com *el diàleg del dos-en-u*. El pensar provoca la divisió del subjecte en dos. Aquesta capacitat, l'activitat de pensar, és la condició bàsica de la comprensió del món. Aquesta activitat es fa en solitud i, en aquest diàleg dos-en-u, les idees són un destorb del pensament. L'objecte del pensament no són les idees sinó l'experiència, si ens apartem de l'experiència entrem en un món de teories que ens allunya de l'espai comú que compartim.

Per tant, per Arendt, qui no té passat no pot pensar. Així, per exemple, un nen no seria una persona amb la capacitat de pensar desenvolupada perquè encara no té les vivències que conformen l'experiència, ni ha obtingut el coneixement que el farà mantenir el diàleg del dos-en-u que, assenyala Arendt, és l'essència del pensament.

En altres paraules, per Arendt el passat és necessari per pensar però no hem de pretendre aconseguir respostes al present del passat. Del passat s'obté reconciliació, no receptes pel present. La pretensió de trobar respostes per avui en el passat la qualifica d'*error mitològic*.¹

Per Arendt pensar és una necessitat², és el que permet comprendre el que passa al món, mentre que l'escriptura esdevé una manera de conservar i no perdre el que s'ha pensat. Arendt afirmava que si hagués tingut una memòria extraordinària i ho recordés tot no hauria escrit. De fet, per Arendt escriure és una forma d'actuar, i pensar és una capacitat de l'home; en aquest sentit, assenyala que són dues posicions existencials diferents³, la primera implica comunitat, la segona és una activitat solitària.

1 Hannah Arendt. *Pensar sin asideros. Ensayos de comprensión 1953-1975*. Pàg. 214

2 *Ibíd.* Pàg. 220

3 *Ibíd.* Pàg. 222

Hannah Arendt creu que per pensar des de la pròpia experiència cal fer-ho com si ningú hagués pensat allò abans que tu, i, solament després, aprendre dels altres amb la lectura dels seus textos i amb el diàleg entre iguals.

Arendt deia que tot el que havia escrit era provisional; afirmar això, és tant com dir que tot el que havia pensat era provisional. Per això, sempre es va sentir lliure de reinterpretar i reescriure els seus pensaments, fins i tot hi ha diferències remarcables quan escrivia sobre un mateix tema en anglès o en alemany (potser pel fet que anava dirigit a comunitats de lectors diferents o potser perquè la llengua materna és la via de màxima connexió amb el pensament).

Pel que fa a la difusió de l'escriptura, la seva publicació i edició, Arendt en tenia una visió molt negativa en el darrer terç del segle XX. Es sorprenia de la quantitat de llibres que s'editaven en la seva època i assenyalava que *'la quantitat de rucades editades pel mercat'* era una evidència de la degradació de la vida intel·lectual que obligava a 'publicar o morir'.¹

3.2. Pensar al marge de classificacions i ideologies

Hannah Arendt assenyalava que Karl Marx ha triomfat en el món modern perquè ha aconseguit que les ciències socials acceptin la seva metodologia de pensament: l'explicació sistemàtica de tots els factors de la vida humana (materials, intel·lectuals i espirituals), convertint-los en funcions i relacions socials i classificant-los en superestructures ideològiques.

Segons Arendt, el materialisme històric de Marx ha esdevingut 'el pare de les ciències socials'² i des d'aquest moment constitutiu ha marcat la formalització de les categories de les ciències socials, la seva compartimentació i la rendició de les humanitats al desig científic de trobar mètodes i regles generals per poder subsumir individus i successos de tots tipus i tots els temps en categories. En aquest sentit, Arendt manifesta la seva oposició a la

1 Ibid. Pàgs. 216-217

2 Hannah Arendt. *Ensayos de comprensión 1930-1954*. Pàgs. 522-523

compartimentació del saber en aquest fragment d'un dels seus assaigs de comprensió de 1954:

Por lo que a mi respecta, obviamente no pienso que todo tenga una función, ni que función y esencia sean lo mismo ni que dos cosas por completo distintas – por ejemplo, la creencia en una Ley de la Historia y la creencia en Dios – cumplan la misma función. Incluso si, bajo determinadas circunstancias extrañas, dos cosas distintas desempeñasen el mismo 'rol funcional', me seguirían pareciendo distintas, del mismo modo que si uso el tacón de mi zapato para poner un clavo en la pared me seguirá pareciendo distinto de un martillo. (Ensayos de comprensión 1930-1954, pàg.554).

Hannah Arendt vol allunyar-se de qualsevol teoria o ideologia que vulgui explicar-ho tot, per això, també tria l'assaig com el format en què escriu, bàsicament, tota la seva obra. L'assaig en forma d'articles breus que esdevenen veritables 'exercicis de pensament' i que com assenyala Fina Birulés són 'experiments de pensament entre el discurs i l'experiència'.¹ Es tracta d'una activitat vigilant, d'experiments de pensament, entre el discurs i l'experiència. Una mostra d'això és el fet que, com va fer notar Françoise Collin, el d'Arendt no és un pensament de <o bé, o bé> sinó de <i, i>.²

4. Com comprendre i pensar el present des del pensament d'Arendt

4.1. Pensar com a recerca sense fi ni resposta definitiva

Per Hannah Arendt per pensar cal estar sol i mantenir un diàleg amb un mateix (*'filosofar no és possible sense retirar-se del món'*³). Filosofar i actuar són antagònics, no és possible pensar i estar actuant en el món. Comparteix aquesta visió clàssica del pensar com a tasca solitària amb el seu mestre Martin Heidegger però, Arendt, a diferència del mestre, va saber i va voler compaginar els moments de pensar amb els moments de l'acció.

1 Fina Birulés. *Hannah Arendt: Llibertat política i totalitarisme*. Pàgs. 34-35

2 Fina Birulés. *Hannah Arendt: Llibertat política i totalitarisme*. Pàg. 35

3 *Ibíd.* Pàg. 844

Pel que fa al context històric des del que pensa, Arendt hi veu una avantatge en pensar quan el fil de la tradició occidental està trencat (un cop destruïts els valors de la tradició, la autoritat i la religió); aquesta situació de desemparament, permet una nova aproximació experimental¹ al passat i al present, permet interpel·lar i repensar-ho tot.

En conseqüència, per Hannah Arendt cada generació ha de començar de nou a pensar des del seu present. El present és l'únic terra que existeix.² Començar a pensar de nou des del present vol dir que cada individu crea i comparteix el sentit de la vida amb els que el rodegen, des de les seves circumstàncies, des de la seva experiència; aquest és el *sentit comú* que Arendt afirma que cal protegir amb l'elecció de les persones amb les que volem estar relacionats: vius o morts (=escriptors als que llegim). Per Arendt l'amistat és la generadora del *sentit comú*.³

Hannah Arendt assenyala que la nostra vida, el nostre pas pel món, esdevé una xarxa de narracions (sense origen ni final) que uneixen el passat amb el present, en què la comprensió esdevé un procés sense fi⁴, concepte que clarament ens recorda el 'cercle hermenèutic' desenvolupat pel seu company d'estudis Hans-Georg Gadamer.

Així, en d'altres paraules, Hannah Arendt entén la comprensió com una tasca inacabable, lligada a la imaginació i l'experiència⁵, ambdues, vies allunyades de la visió acadèmica i dels estàndards de precisió científica. El prerrequisit per comprendre és estar vinculat al món comú de l'existència: el món de l'esfera política entès com a món compartit.

1 Fina Birulés. Hannah Arendt: Llibertat política i totalitarisme. Pàg. 20

2 Hannah Arendt. La pluralidad del mundo. Pròleg d'Andreu Jaume. Pàg. 22

3 Ibíd. Pàg. 35

4 Hannah Arendt. La pluralidad del mundo. Antología. Pròleg d'Andreu Jaume, pàg. 50

5 Fina Birulés. Hannah Arendt: Llibertat política i totalitarisme. Pàg. 64

4.2. Comprendre com a tasca de bastir ponts i treball de traducció

El pensament de Hannah Arendt es pot definir com un bastir ponts entre oposats i diferències irreductibles. No separa sinó que enllaça i vincula.¹ El llenguatge esdevé la clau de la comprensió i de l'apertura al món, el llenguatge humanitza la realitat. En aquest sentit podem afirmar que interpretar a d'altres autors no ho entén com a una apropiació del seu llegat, sinó com una participació en la construcció de significat, el comentari entra dins la cita i permet donar resposta a les preguntes que es formula.²

Per Arendt, el llenguatge esdevé el contenidor del passat i el qui diu el que ha de ser pensat.³ L'objecte de la comprensió és el sentit; té sentit allò que s'exterioritza, es parla i es narra.

El objeto de la comprensión es el sentido. Y del sentido da testimonio por primera vez la historia, que resulta de todo lo posible -sentimientos, pasiones, pensamientos, casualidades-, y que luego se narra. Solamente comprendemos lo exteriorizado, lo hablado, lo narrado. (Juliol 1969, pàg.700. Diari filosòfic 1950-1973)

En d'altres paraules, el llenguatge esdevé l'articulació del pensament, nosaltres no diem el llenguatge sinó que el llenguatge ens diu a nosaltres. El llenguatge té una doble funció: fa que aparegui el que està a l'interior de l'individu i, alhora, fa que el que hi ha a l'exterior es torni visible. En aquest sentit es pregunta:

El lenguaje, <el órgano configurador del pensamiento>: ¿es el lenguaje el órgano del pensamiento, lo mismo que la boca es el órgano del habla o el ojo el órgano de la visión? O bien: ¿es el lenguaje el órgano a través del cual aparece lo invisible?. (Juliol 1968, pàg. 672. Diari filosòfic 1950-1973)

Arendt afirma rotundament que la comprensió res té a veure amb les operacions lògiques i el coneixement de les ciències. La lògica i la veritat de les ciències i de les ciències humanes, que utilitzen categories com la causalitat i

1 Hannah Arendt. *Diario filosófico 1950-1973*. Pàg. 842

2 *Ibíd.* Pàg.845

3 *Ibíd.* Pàg.842

els mètodes, s'allunyen del pensament i la comprensió. La pretensió de voler subsumir el que és individual i únic en regles generals científiques, en categories i en classificacions ens allunya de la comprensió.¹

Per Hannah Arendt comprendre no vol dir donar solucions o actuar en el present, sinó que suposa distanciar-se d'algunes coses i bastir ponts cap a unes altres. Cal mantenir diàlegs de comprensió amb el món contemporani. Per mantenir aquests diàlegs ens cal experiència (passat) i imaginació (el pont que ens porta el passat al present). En paraules d'Arendt:

Solo la imaginación nos permite ver las cosas en la perspectiva adecuada; nos hace lo suficientemente fuertes como para poner a cierta distancia lo que se halla demasiado próximo, de modo que podamos verlo y comprenderlo sin sesgos ni prejuicios; nos hace lo suficientemente generosos como para tender puentes sobre los abismos de lo remoto, hasta que podamos ver y comprender como si fuera un asunto propio todo lo que está demasiado alejado de nosotros. Este distanciamiento de ciertas cosas y estos puentes hacia otras son parte del diálogo de comprensión, para cuyos propósitos la experiencia directa establece un contacto demasiado próximo y el mero conocimiento levanta barreras artificiales.

Sin este tipo de imaginación, que en realidad es comprensión, nunca podríamos orientarnos en el mundo. Se trata de nuestra única brújula externa. Somos contemporáneos solo hasta donde nuestra comprensión alcanza. (Comprensión y política. La dificultad de comprender. Pàgs. 468-469)

Per tant, per a Hannah Arendt la comprensió ve de la mà de l'experiència personal, del sentit comú entre dialogants, de la intuïció i de les paraules.

La forma suprema del coneixement és la intuïció, *Anschauung*, però la forma suprema del pensament és la paraula. (Gener 1970. Pàg. 744. Diari Filosòfic 1950-1973)

La humanitat, la comunitat, la societat no existeixen en abstracte, existeixen les persones amb què ens relacionem. La diversitat de judicis i les contingències que els provoquen no són errors sinó evidència de la pluralitat del món. La pluralitat del món amb la seva diversitat és una riquesa a protegir i conservar que porta a Arendt a defensar la seva personal interpretació de *l'amor mundi*

¹ Hannah Arendt. Ensayos de comprensión 1930-1954. Pàg. 460

d'Agustí d'Hipona¹ com un camí a seguir per aconseguir la perdurabilitat de la vida humana a la Terra (vida entesa com una existència amb significat i en comunitat).

5. De l'*amor mundi* arendtià a l'*amor líquid* descrit per Zygmunt Bauman

5.1. Pensar des de la incertesa

Hannah Arendt va viure les acaballes de la modernitat sòlida que es van manifestar, sobretot, a partir de la fi de la Segona Guerra Mundial. En aquest sentit la data de la mort de Hannah Arendt, el 1975, coincideix amb la fi d'aquest període modern i amb l'inici del que esdevindrà la modernitat líquida globalitzada que es perllonga fins avui. En el transcurs d'aquests 45 anys, ha succeït el que tan bé va descriure Arendt en la seva obra pel que fa a la modernitat posterior a la caiguda dels totalitarismes: ens veiem obligats a pensar al marge d'ideologies, de la història, de les institucions i de les classificacions de la racionalitat institucionalitzades. Tanmateix, des de la dècada dels 80 del segle XX, cal ampliar els factors de pèrdua de seguretat i llibertat dels homes amb més elements que els que va poder descriure Hannah Arendt.

Zygmunt Bauman, en certa manera, agafa el testimoni d'Arendt i ens contextualitza gran part del seu llegat en el món del segle XXI. Un món que qualifica de *modernitat líquida* que suma a les pèrdues de la modernitat sòlida (=la pèrdua de les ideologies, de la creença en el progrés històric i la pèrdua de valor de les institucions), la manca d'identitat² estable de l'individu (que viu dins el sistema de consum esdevenint ell mateix un producte en venda), la no

¹ Cal recordar que Hannah Arendt va fer la seva tesi de final de carrera sobre el concepte d'amor en Agustí d'Hipona, treball al que també retorna en el que serà el seu darrer llibre inacabat *La vida de l'esperit*.

² Com assenyala la Dra. Helena Béjar 'la identitat com a destí' és una de les aportacions més importants de Zygmunt Bauman. Bauman, segons Béjar, assenyala que en el període líquid la identitat és temporal, plural i oberta sempre a diferents opcions; en aquest sentit, la fragilitat de l'home contemporani vindria lligada a la manca de creences que no siguin autoreferencials i la necessitat d'establir relacions provisionals i descompromeses. Helena Béjar. *Identidades inciertas*: Zygmunt Bauman. Pàgs. 127-132

identitat i manca de valor dels individus expulsats¹ del sistema (aturats, refugiats, indigents, malalts mentals, etc), la pèrdua de funcionalitat de l'Estat-nació, la globalització de les decisions econòmiques², l'absolut abandonament de la Terra a l'explotació econòmica i la catàstrofe ecològica subsegüent.

La modernitat líquida actual és un món *on-line* al que s'hi accedeix a través de les xarxes informàtiques; és un món fet per l'individu-consumidor, que conviu amb la desaparició accelerada dels espais físics de diàleg i la generació constant dels no-llocs³ de consum (aeroports, centres comercials, supermercats).

La modernitat, que va néixer al segle XVII i XVIII, manté una tensió revolucionària al segle XIX per acabar torpedinada per dues Guerres Mundials en el segle XX, que trenquen definitivament el vincle amb la tradició, l'autoritat i la religió tal i com s'havia entès en els darrers dos mil·lennis. El segle XXI és el de la modernitat líquida on la globalització⁴ ha triomfat i tot el que no encaixa en aquest sistema econòmic i tecnològic que promou el canvi del món, com un fi en si mateix, esdevé un residu sense valor. Aquesta pèrdua de valor inclou

1 'A l'era moderna, la migració massiva no és cap novetat, ni tan sols un esdeveniment esporàdic impulsat per una concatenació de circumstàncies excepcionals. En realitat, és un efecte constant de la nostra manera de viure actual, amb la seva preocupació perpètua pel foment de l'ordre i el progrés econòmic, dues qualitats que, en conjunt, actuen com a **fàbriques de 'persones supèrflues'**: de persones que no troben feina o no són tolerades als seus països i, per tant, es veuen obligades a emigrar a la recerca de refugi o d'una situació més prometedora en un altre lloc. Zygmunt Bauman, *Retropia*, pàg. 107

2 'Apenas nadie cuestionaba que la sociedad del futuro sería una sociedad administrada, ni siquiera aquellos integrantes de las 'clases reflexivas' que no disfrutaban con una perspectiva tal y la contemplaban como una tendencia totalitaria -como Adorno o **Arendt**- o proclamaban que la 'totalidad era falsa' -como Lukàks-. La era de la 'desregulación' desmintió semejantes expectativas. El pistoletazo lo dio **el Estado al ceder sus responsabilidades al mercado**, pero la tendencia a dispersar las responsabilidades iría penetrando hasta el día de hoy en todos los sectores de la vida social, en todo el escenario vital.' Zygmunt Bauman/Keith Tester. *La ambivalencia de la modernidad y otras conversaciones*. Pàg. 104

3 'Però aquests desplaçats són persones que no tenen cap lloc que pugui considerar com a propi o reivindicar; tal com observa **Michel Agier**, el viatge per si mateix, emprès sense cap destí concret, fa que el lloc de durada indefinida que ocupen esdevingui un '**no-lloc**': per dir-ho així, estan mancats d'un lloc al món que comparteixen. Ara bé, aquests 'no-llocs' dels refugiats (com ara les estacions de tren de Roma i Milà, o el parc central de Belgrad) es troben als nostres voltants, als barris on vivim els 'nadius' afortunats, lliures de viatjar per decisió pròpia i no pels imprevistos del destí.' Zygmunt Bauman, *Retropia*, pàg. 109

4 Zygmunt Bauman. *Vida líquida*. Pàg. 192. Bauman entén **la globalització** com la '*forma abreviada de referirse tanto al debilitamiento real – o supuesto- y gradual -pero implacable- de la mayor parte de las distinciones de base territorial, como a la sustitución de los grupos y asociaciones definidos territorialmente por 'redes' electrónicamente mediadas, para las que no importa el espacio físico y que han cortado sus ataduras con lo local y con las soberanías localmente circunscritas*'.

l'home com a quelcom digne, la natura, la cultura, les llengües, l'ètica, les religions, la moral, la felicitat... tot allò consubstancial a la natura humana.

Mentre Hannah Arendt encara pensa des del paisatge derruït de les batalles i té manera de recolzar-se entre restes sòlides del naufragi (pensadors i escriptors de la tradició occidental que entén com a referents), Zygmunt Bauman educat en la modernitat sòlida (com Arendt) ha viscut el darrer mig segle i sap que ja no hi ha terra sota seu, que el món fa aigua per tot arreu i que cal construir l'arca per sobreviure al diluvi que s'acosta inexorable.

Per Bauman, la modernitat líquida ha suposat exposar l'individu a forces no polítiques com són els mercats financers i de productes. Hi ha un canvi radical en la civilització líquida que es basa en el canvi continu promogut per la globalització que ha substituït l'estabilitat que donava la legislació dels Estats-nació per les forces del mercat, i la llei i l'ordre, tan prominent en la modernitat sòlida, per la fabricació constant de nous desitjos (=publicitat). El ciutadà ha esdevingut consumidor i, alhora, producte en venda dins un nou codi civilitzador¹ basat en: 1) l'obligació d'elegir com si es tractés d'una llibertat, 2) viure les exigències de la realitat creient que es tracta d'un exercici de llibertat i un acte d'autoafirmació, 3) la força punitiva de les accions errades es disfressa d'oportunitat perduda o pas en falç i 4) la lleialtat i obediència es configuren com actes d'unió i pertinença.

Malgrat la distància temporal i la descripció de dos moments diferents de la modernitat, la sòlida i la líquida, hi ha un important fil de connexió entre Arendt i Bauman. Ambdós autors assenyalen la necessitat de pensar el present i explicar-lo com a acció que pot promoure el seu canvi. Ambdós comparteixen una creença irreductible en la salvació i la redempció a través de la paraula escrita i compartida amb els seus lectors (també en la paraula oral que tots dos van compartir amb els seus oients en múltiples conferències).

¹ 'Lo que en realidad sucedió fue el descubrimiento, la invención o el surgimiento sin más de **un método civilizador alternativo** (un método menos engorroso, menos costoso y, relativamente, menos conflictivo, pero por encima de todo, un método que dejaba más libertad y, por consiguiente, más poder en manos de sus detentadores), de un modo alternativo de manipular las probabilidades conductuales necesarias para sustentar el sistema de dominación representado como orden social. De este modo, se halló y se instauró una variedad distinta del proceso civilizador: una forma alternativa y, en apariencia, más conveniente de llevar adelante la tarea de este proceso.' Zygmunt Bauman, *Mundo consumo. Ética del individuo en la aldea global*. Pàgs. 222-223

Davant la incertesa i la inseguretat del present, Hannah Arendt assenyala el judici, com a poder redemptor de la memòria, el que ens ajuda a suportar la lleugeresa de l'home devorat pel temps. És aquest judici orientat al passat l'única manera que li queda a l'home modern d'afrontar el present, esdevenint el propi judici un tipus d'acció política. Estudiar les històries del passat, ens dóna l'esperança de que després d'una història en vindrà una altra, que sempre és possible un nou començament i que l'esperança sempre es troba on hi ha el record d'un home lliure. La finalitat de jutjar no és justificar el món tal i com és, sinó confirmar el nostre vincle amb la realitat del nostre món. Així, Arendt diu:

Por la pura arbitrariedad del ser, porque no nos hemos hecho a nosotros mismos, necesitamos ser confirmados. Somos extranjeros y necesitamos ser acogidos. Es al juzgar cuando confirmamos el mundo y a nosotros mismos; con las facultades que nos han sido dadas, hacemos del mundo nuestro hogar. (Seminari d'Arendt a Chicago, 1964, La filosofia política de Kant. Conferencias sobre la filosofía política de Kant editades per Ronald Beiner. Pàg. 266).

Zygmunt Bauman afronta la incertesa del present, també, mirant cap el passat. Bauman assenyala a Keith Tester que *'no hi ha mes present que la recapitulació contínua del passat'*¹ i que *'res és veritablement nou i sense precedents, així com res desapareix sense deixar rastre'*². La resposta de Bauman a la incertesa neix dels actes morals. L'ésser humà pot elegir, en la seva elecció s'evidencia la dignitat humana³. Bauman entén la moralitat com una capacitat pròpia de l'individu que s'enfronta a les normes creades i imposades per la societat⁴ i que lluita contra la ignorància i la incertesa ⁵ de l'home modern.

1 Zygmunt Bauman i Keith Tester. La ambivalencia de la modernidad y otras conversaciones. Pàg. 63

2 Ibid. Pàg. 61

3 Ibid. Pàg. 27

4 Ibid. Pàgs. 78-79

5 Ibid. Pàgs. 42-43

Bauman és molt crític amb el que denomina 'elit del coneixement'¹ de la modernitat líquida (els antics intel·lectuals de la modernitat sòlida), que considera els agents de la globalització. L'elit del coneixement ha esdevingut transnacional, com la globalització, i els seus components es dediquen a reprocessar les seves experiències com el que denominen 'cultura global', quelcom allunyat de la gent que viu en un món limitat per les fronteres i preocupats per la supervivència diària.

La visió de Bauman de l'elit del coneixement i l'elit econòmica, vivint en un món paral·lel no vinculat a l'espai físic i que utilitza el sistema informàtic per controlar-ho tot (economia, cultura, governs nacionals, guerres, etc), allunyats del món real on viu la gran majoria de la població mundial amb els seus problemes locals, recorda molt a la duplicitat de mons que descriu la pel·lícula Matrix².

5.2. Comprendre des de l'amor i el diàleg

La proposta comuna de Hannah Arendt i Zygmunt Bauman davant els greus problemes és reconfortant; veure que, malgrat la distància temporal, ambdós conclouen les seves reflexions en la mateixa direcció: amor al món i a la humanitat (com a multiplicitat i diversitat necessària), amor com a prerequisite per la convivència i la necessitat de l'acció, que s'ha d'exercir a través del diàleg entre iguals, i que suposa compartir un espai físic i una proximitat entre individus.

En temps d'Arendt, la seva aposta pel republicanisme i el diàleg entre iguals ja suposava una veu discordant en el debat públic; avui, el missatge de Zygmunt Bauman, que ell diu escriu des d'una consciència socialista i lliberal, sembla l'eco constant de la Terra, un missatge d'auxili dins una ampolla llençada a les aigües d'un mar que puja de nivell dia a dia esperant que algú el llegeixi.

1 Zygmunt Bauman. Vida líquida. Pàgs. 192-193.

2 Pel·lícula de ciència-ficció i acció del 1999, escrita i dirigida per Lilly i Lana Wachowski.

Per Hannah Arendt l'amor al món significa estar en harmonia amb ell, implica determinar a qui i a què pertanyo; suposa el fet de ser singular i oferir al món un nou començament, una nova voluntat i, per tant, una nova oportunitat per la llibertat.¹

Zygmunt Bauman assenyala que l'acta de naixement de la humanitat és l'acceptació d'estimar l'altre.² En una línia argumental molt arendtiana, Bauman afirma que *'estimar l'altre com a nosaltres mateixos significa respectar el caràcter únic de cadascú, el valor de les nostres diferències que enriqueixen el món que tots habitem i que el converteixen en un lloc més fascinant i plaent, que amplia les seves promeses'*.³ I, de fet, Bauman assenyala les mateixes receptes d'Arendt, fins i tot, citant-la directament⁴: revertir el corrent de la modernitat que ha fet que l'home esdevingués aliè al destí dels altres i del món; treure'l de l'autoprotecció narcisista, en què s'ha protegit i retornar l'individu a la construcció de comunitat amb l'altre mitjançant el diàleg, deixant al marge conceptes com el de *veritat* que són irreconciliables amb la convivència.

1 Hannah Arendt. La vida del espíritu. Pàg. 342-343

2 Zygmunt Bauman. Amor líquido. Pàg. 106

3 Ibíd. Pàg. 109

4 Ibíd. Pàgs. 194-197

6. Conclusions

La modernitat trenca radicalment amb una època de pensament jerarquitzat i coaccionat per les institucions socials com fou l'edat medieval. Aquest alliberament del pensament, tanmateix, ha vingut acompanyat per un intent de mantenir la seguretat mitjançant una metodologia de pensament classificatòria i basada en ideologies que d'una banda ha permès un gran desenvolupament de la ciència i la tecnologia, però, per l'altra banda, ha suposat un estancament absolut de la vessant social i comunitària de l'home, una atrofia política i ètica que provoca inseguretat a tots nivells a l'home del segle XXI.

La modernitat ha creat un capgròs tecnològic que ens permet connectar-nos virtualment per gestionar accions, que fins i tot ens portaran a Mart, però no per vincular els homes entre ells i amb la terra que els acull. En conseqüència, en aquest viatge de quatre-cents anys dins el paradigma de la modernitat, hem gestat tres tipus de situacions catastròfiques que, avui, esdevenen insostenibles i que marquen l'extinció de la humanitat en un compte enrere que ja s'ha posat en marxa: la catàstrofe humanitària, la catàstrofe ecològica i la catàstrofe ètica.

La primera, la catàstrofe humanitària, accelerada per la descolonització i el manteniment d'unes fronteres físiques insostenibles i irreal, suposa mantenir gran part de la població mundial expulsada del sistema neoliberal, que permet sobreviure econòmicament a alguns, mentre exclou als que no necessita mitjançant la negació o la indiferència de la seva identitat individual discordant. És un sistema globalitzat negatiu i tòxic, que no reconeix el valor de la persona, pel simple fet de ser-ho, i que condemna a la irrellevància a tots els que no són necessaris pel funcionament del sistema econòmic, generant residus humans que cal contenir a l'altre costat dels murs i les fronteres.

D'altra banda, la població que està integrada dins el sistema de la globalització neoliberal viu en constant estat d'inquietud, on el valor suprem és sobreviure al cost que sigui; uns treballadors que avui poden estar integrats en el sistema de consum però que no tenen cap garantia d'estar-ho demà i esdevenir també

irrellevants¹ pel sistema; de fet, físicament, la població conviu quotidianament en molts espais de no-lloc (estacions de tren, parcs, platges, camps de refugiats, presons, etc) amb els exclosos del sistema², amb els que són superflus i prescindibles i en molts casos alegals (pobres, aturats, refugiats, sense papers, presos, etc).

La segona, la catàstrofe ecològica, nascuda i desenvolupada en la modernitat, basada en l'absolut abandonament de la Terra a mans de l'explotació econòmica que afecta ja a tot el planeta, l'atmosfera que el rodeja i que estem a punt d'exportar-la allà on arribin les naus que enviem a l'espai.

Aquesta catàstrofe, que està directament vinculada a una característica de la modernitat sòlida que s'ha mantingut i accelerat amb la globalització líquida, és fruit del desarrelament i la discontinuïtat de l'individu amb tot el que l'envolta, tan en el que pensa com en la manca d'acció constructiva i regenerativa. És el resultat de la pèrdua d'una comprensió del món holística i de la substitució per una visió a curt termini i cosificadora³.

L'allunyament de l'home de la natura, de la fauna i la flora, és un trencament radical amb l'essència humana tal i com s'ha entès des de temps immemorials que implica una comprensió del temps i la vida com a quelcom circular i etern del que en formem part.

1 'De todos modos, lo cierto es que la Época Moderna siguió actuando bajo el supuesto de que la vida, y no el mundo, es el supremo bien del hombre; en sus más audaces y radicales revisiones y críticas de los conceptos y creencias tradicionales, ni siquiera se le ocurrió poner en tela de juicio esta inversión fundamental que el cristianismo llevó al agonizante mundo antiguo. Al margen de lo conscientes y claros que fueran los pensadores de la modernidad en sus ataques a la tradición, **la prioridad de la vida sobre todo lo demás** había adquirido para ellos la categoría de 'verdad axiomática', y como tal ha sobrevivido hasta nuestro mundo actual, que ya ha comenzado a dejar atrás a toda la Época Moderna y a sustituir esa sociedad por la sociedad laboral.' *La condición humana*. Hannah Arendt. Pág. 342.

2 'La calamidad de los privados de derechos no estriba en que carezcan de la vida, de la libertad y de la cerca de la felicidad, o de la igualdad ante la ley y de la libertad de opinión -fórmulas que fueron concebidas para resolver problemas de *dentro* de comunidades dadas-, sino en que ya no pertenecen a comunidad alguna. Su condición no es la de no ser iguales ante la ley, sino la de que no existe ley alguna para ellos. No es que estén oprimidos, sino que nadie desera siguiera oprimirles. Sólo en la última fase de un proceso más bien largo queda amenazado su derecho a la vida; sólo si son perfectamente '**superfluos**', si no hay nadie que los 'reclame', pueden hallarse sus vidas en peligro.' *Los orígenes del totalitarismo*. Hannah Arendt. Pág. 419.

3 '**La descosificación del mundo y la desmundanización del hombre** en el moderno proceso de producción, que, por así decirlo, se las compone sin el hombre en cuanto hombre.' *Diario Filosófico*. Cuaderno XX. [22]. Hannah Arendt. Pág. 473

La tercera, la catàstrofe ètica, s'ha anat produint progressivament durant tota la modernitat i en el darrer segle ha suposat passar de la tragèdia del totalitarisme a la del neoliberalisme. Així, mentre que la modernitat industrial i sòlida es caracteritzava per un estat de massificació alienant on la felicitat s'havia d'aconseguir col·lectivament i de la mà del mite del progrés, actualment, la modernitat del consum i líquida ha aconseguit adormir l'essència moral de l'home fomentant el seu egocentrisme que genera individus sense vincles humans i profundament insegurs, centrats en el seu melic i poca cosa més, on ha triomfat l'ètica de la indiferència¹.

Davant d'aquest panorama, on l'individu que es troba dins el sistema de consum viu ocupat en resoldre el que considera els seus problemes personals de present i que, per descomptat, no vol (ni pot, ni sap) buscar redempció en el passat i que es nega a mirar cap el futur (perquè creu que no n'hi ha), pensar² esdevé el requisit previ a poder portar a terme alguna acció cap a canvis individuals i col·lectius que evitin la desaparició de la condició humana en l'home.

Pensar des del present implica parar de fer qualsevol altra cosa, valorar la pròpia experiència, imaginar des del que ja ha passat, evitar qualsevol temptació d'evasió en mons imaginaris i, alhora, generar esperança vers el futur; pensar significa recordar que sabem que hi ha altres maneres de viure, que hi ha alternatives i, sobretot, creure que aquestes encara són possibles.

Per tot això, el pensament de Hannah Arendt segueix essent totalment vàlid i actual avui. Suposa afirmar el valor del passat i la tradició com a base sobre la

¹Así, ante el caso improbable de que alguien se nos acerque y nos diga que prefiere la compañía de Barba Azul, y lo tome por lo tanto como ejemplo, nosotros podemos asegurarnos, simplemente, de que esa persona no SE NOS aproxime nunca más. Pero en la actualidad es mucho más probable que alguien se nos acerque y nos diga que no le importa la compañía, que cualquiera le parece lo bastante bueno para él: **esta indiferencia, a pesar de ser muy común, es la mayor amenaza desde el punto de vista moral y político.**' Arendt, Hannah. 'Some Questions of Moral Philosophy'. *Responsability and Judgement* (Kohn, Jerome ed.), Nueva York, Schocken Books, 2003, pág. 146. *Una herencia sin testamento: Hannah Arendt*. Fina Birulés. Pág. 232.

²A causa de su esterilidad y de su capacidad para detener y entorpecer el cotidiano quehacer de los humanos, el significado moral y político del pensar aflora sólo en aquellos momentos en los que todo el mundo se deja llevar, irreflexivamente, por lo que los demás hacen o creen: en aquellos momentos en los que **se ha llegado a tal punto crítico que 'aquellos que piensan son arrancados de su escondite porque su rechazo a participar llama la atención y, por ello, se convierte en una especie de acción.'** *Una herencia sin testamento: Hannah Arendt*. Fina Birulés. Pág. 219.

que imaginar noves possibilitats per al present i, alhora, també esdevé una via per redimir el que va ser i podia no haver estat; suposa estar disposat a enllaçar noves baules en el camí que van obrir els que ens precedeixen.

El pensament d'Arendt ens ajuda a pensar i comprendre el present i esdevé una declaració d'amor a la Terra i a l'Home, al seu passat (història i tradició), al seu present (diàleg, paraula, bastir ponts, traducció) i al seu futur (política, ètica, coneixement). Però, sobretot, és un cant a no oblidar ni deixar mai d'exercitar el diàleg *dos-en-un* que caracteritza a l'home.

En aquest camí de pensament, arrelat al passat-present-futur, lloat per Hannah Arendt, també s'hi suma la proposta de Zygmunt Bauman; ambdós pensadors donen una resposta similar al què cal fer, una resposta que és meitat política (fer comunitat) i meitat moral (despertar individual). Els seus escrits ajuden a la descripció dels problemes que té la humanitat avui, fan recerca de les causes que ens han portat a aquesta situació d'atzucac ecològic, moral i humanitari, n'assenyalen la seva aleatorietat (no tindria perquè haver estat així, podia haver estat d'una altra manera) i, sobretot, deixen la porta oberta al canvi impulsat des de l'acció i l'esperança.

L'aportació inicial de la modernitat era permetre a l'home pensar al marge dels costums i el que sempre s'havia fet, qüestionar veritats preestablertes i encotillades, pensar sense caure en el parany de la religió; aquesta aportació de la modernitat va ser impulsada per una creença sense matisos en la força de la raó i el mite del progrés social. Tanmateix, la por a la llibertat desfermada pels nous aires de la modernitat va fer que els dirigents socials, amb l'ajut imprescindible i continuat dels intel·lectuals des del segle XVIII al XX, generessin classificacions i ideologies, aquesta vegada, basades en la raó per tornar a aconseguir la seguretat que dona l'ordre social. Tot i així, en els darrers cinquanta anys, les ideologies han perdut tota credibilitat i les classificacions tota estabilitat; ambdues han esdevingut més aviat uns productes acadèmics que no pas quelcom que suposi un vincle dels individus amb la llibertat o la seguretat.

Els homes situats fora del sistema de subsistència globalitzat (aturats, pobres, refugiats, etc) són unes no-identitats sense valor ni transcendència pel món connectat i globalitzat. Els homes que mantenen la connexió amb el sistema econòmic lluiten per mantenir-se fermes, físicament i mental, per no veure's arrossegats a la no-identitat. Tanmateix, la fragilitat del sistema és molt elevada i qualsevol situació imprevista (una crisi bancària, una pandèmia, una catàstrofe natural), té conseqüències globals i arrossega uns quants milers més a caure fora del sistema de supervivència neoliberal, a passar de viure on el temps transcorre molt ràpidament i es disposa d'una identitat inestable a passar a viure en els no-llocs on no passa el temps i on la irrellevància i la no-identitat és eterna. La modernitat ha aconseguit portar el Paradís i l'Infern a la Terra, ja no cal esperar a morir per conèixer-los.

El sistema tecnològic i econòmic mundial està globalitzat i actua en xarxa d'una manera automatitzada i sense cap direcció. Els Estats-nació han esdevingut estructures obsoletes que no tenen força per generar un consens globalitzat i tampoc són eficients per donar solucions de tipus local, perquè els problemes ja no són nacionals sinó que són mundials i necessiten una resposta mundial: pobresa, refugiats, crisis ecològica, etc.

Davant d'aquesta situació de crisi total cal que molts homes pensem (individualment) i actuem (conjuntament) per generar un canvi de gran abast que ha de deixar enrere la modernitat líquida en la que naveguem, de moment, sense destí. Pensar el present esdevé una necessitat vital avui. Pensar amb la finalitat de comprendre la pluralitat, d'imaginar i de crear ponts que ens uneixin, de traduir-nos i despertar allò que és més humà dins nostre: l'amor al món.

El camí assenyalat per Hannah Arendt suposa pensar el present sense perdre les referències del passat i aplicar una imaginació lúcida que ens guiï cap al futur; la via Arendt esdevé una via bona entre tanta incertesa i, alhora, potencia l'acció mitjançant el diàleg amb els altres, amb els altres que dialoguen, amb els altres que volen compartir l'esperança de que un altre món és possible.

IV. Bibliografía

- ADLER, Laure (2019). *Hannah Arendt. Una biografía*. Barcelona: Ariel.
- ARENDT, Hannah (2019). *Los orígenes del totalitarismo*. Madrid: Alianza Editorial.
- ARENDT, Hannah (2001). *La condición humana*. Barcelona: Paidós.
- ARENDT, Hannah (2019). *Sobre la revolución*. Madrid: Alianza Editorial.
- ARENDT, Hannah (2019). *Eichmann en Jerusalén*. Barcelona: Penguin Random House.
- ARENDT, Hannah (2011). *Sobre la violència*. Barcelona: Angle Editorial.
- ARENDT, Hannah (2020). *La tradición oculta*. Barcelona: Paidós.
- ARENDT, Hannah (2017). *Hombres en tiempos de oscuridad*. Barcelona: Gedisa.
- ARENDT, Hannah (2016). *Entre el pasado y el futuro. Ocho ejercicios sobre la reflexión política*. Barcelona: Ediciones Península.
- ARENDT, Hannah (2018). *La vida del espíritu*. Barcelona: Paidós.
- ARENDT, Hannah (2017). *Conferencias sobre la filosofía política de Kant*. Barcelona: Paidós.
- ARENDT, Hannah (2018). *Diario filosófico (1950-1973)*. Barcelona: Herder.
- ARENDT, Hannah (2018). *Ensayos de comprensión (1930-1954). Formación, exilio y totalitarismo*. Barcelona: Página Indómita.
- ARENDT, Hannah (2019). *Ensayos de comprensión (1953-1975). Pensar sin asideros. (Volumen I y II)*. Barcelona: Página Indómita.
- ARENDT, Hannah (2016). *Verdad y mentira en la política*. Barcelona: Página Indómita.
- ARENDT, Hannah (2017). *En el presente. Ensayos políticos*. Barcelona: Página Indómita.
- ARENDT, Hannah (2015). *La última entrevista y otras conversaciones*. Barcelona: Página Indómita.
- BAUMAN, Zygmunt (1997). *Modernidad y Holocausto*. Madrid: Sequitur.
- BAUMAN, Zygmunt (2000). *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*. Madrid: Gedisa.
- BAUMAN, Zygmunt (2001). *La posmodernidad y sus descontentos*. Madrid: Akal.
- BAUMAN, Zygmunt (2002). *Modernidad líquida*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- BAUMAN, Zygmunt (2005). *Modernidad y ambivalencia*. Barcelona: Anthropos.

- BAUMAN, Zygmunt (2005). *Amor líquido. Acerca de la fragilidad de los vínculos humanos*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- BAUMAN, Zygmunt (2006). *Noves fronteres i valors universals*. Barcelona: CCCB.
- BAUMAN, Zygmunt (2007). *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida*. Barcelona: Arcàdia.
- BAUMAN, Zygmunt (2009). *Ética posmoderna*. Madrid: Siglo XXI Editores, S.A.
- BAUMAN, Zygmunt/ Tester, Keith (2011). *La ambivalencia de la modernidad y otras conversaciones*. Madrid: Paidós
- BAUMAN, Zygmunt (2013). *La felicitat es fa, no es compra*. Barcelona: CCCB.
- BAUMAN, Zygmunt (2015). *En busca de la política*. Mèxic, D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- BAUMAN, Zygmunt (2016). *Desconeguts a la porta de casa*. Barcelona: Arcàdia.
- BAUMAN, Zygmunt/ LEONCINI, Thomas (2017). *Generación líquida. Transformaciones en la era 3.0*. Barcelona: Paidós.
- BAUMAN, Zygmunt (2017). *Retropia*. Barcelona: Arcàdia.
- BAUMAN, Zygmunt (2018). *Vida líquida*. Barcelona: Paidós.
- BAUMAN, Zygmunt/ Donskis, Leonidas (2019). *Maldad líquida*. Barcelona: Paidós.
- BAUMAN, Zygmunt (2020). *El arte de la vida. De la vida como obra de arte*. Barcelona: Paidós.
- BAUMAN, Zygmunt (2020). *Mundo consumo. Ética del individuo en la aldea global*. Barcelona: Paidós.
- BAUMAN, Zygmunt (2020). *Miedo líquido. La sociedad contemporánea y sus temores*. Barcelona: Paidós.
- BÉJAR, Helena (2007). *Identidades inciertas: Zygmunt Bauman*. Barcelona: Herder.
- BENJAMIN, Walter (2019). *Sobre el concepte d'història*. Barcelona: Flâneur.
- BERLIN, Isaiah (2019). *Karl Marx*. Madrid: Alianza Editorial.
- BIRULÉS, Fina (2007). *Una herencia sin testamento: Hannah Arendt*. Barcelona: Herder.
- BIRULÉS, Fina (2015). *Entreactos. En torno a la política, el feminismo y el pensamiento*. Madrid: Katz.
- BIRULÉS, Fina (2018). *Hannah Arendt. El orgullo de pensar. (comp.)*. Barcelona: Gedisa.
- BIRULÉS, Fina (2019). *Hannah Arendt: Llibertat política i totalitarisme*. Barcelona: Gedisa.

- BRIGHTMAN, Carol (2018). *Entre amigas. Correspondencia entre Hannah Arendt y Mary McCarthy (1949-1975)*. Barcelona: Lumen.
- JAUME, Andreu (2019). *Hannah Arendt. La pluralidad del mundo. Antología*. Madrid: Taurus.
- KNOTT, Marie Luise (2018). *Hannah Arendt. Gershom Scholem. Correspondencia (1939-1964). Tradición y política*. Madrid: Editorial Trotta.
- KUEHN, Manfred (2001). *Kant. Una biografía*. Madrid: Acento Editorial.
- LUXEMBURGO, Rosa (2017). *La Revolución rusa*. Barcelona: Página indómita. (Pròleg de Hannah Arendt).
- LUDZ, Ursula (2017). *Hannah Arendt. Martin Heidegger. Correspondencia (1925-1975) y otros documentos de los legados*. Barcelona: Herder.
- SAFRANSKI, Rüdiger (2019). *Nietzsche. Biografía de su pensamiento*. Barcelona: Tusquets.
- SAFRANSKI, Rüdiger (2020). *Un maestro de Alemania. Martin Heidegger y su tiempo*. Biografía. Barcelona: Austral.
- VILLA, Dana R. (2021). *Arendt y Heidegger. El destino de lo político*. Barcelona: Paidós.
- YOUNG-BRUEHL, Elisabeth (2020). *Hannah Arendt. Una biografía*. Barcelona: Paidós.